

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2005 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2005

1

VILNIUS 2006

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2005

1

VILNIUS 2006

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

<http://www.istorija.lt>

RITA URBAITYTĖ

LAIKRAŠTIS RADVILŲ DVARE XVIII A. PIRMOJOJE PUSĖJE

Ivadas

Veikiant Apšvietos epochos idėjoms nuo XVIII a. trečiojo-ketvirtojo dešimtmečio Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje brendo reformų atmosfera ir po truputį prasidėjo įvairiapusis krašto modernizavimas. Viena šio proceso prielaidų buvo informacijos ir žinių sklaida iki tol gana konservatyvioje ir racionalaus mąstymo stokojančioje visuomenėje. Tačiau domėjimasis įvairiais krašto ir tuometinio pasaulio įvykiais, naujienu poreikis neatsirado staiga, laikraščiai paplito ne iš karto. Iš pradžių jų skaitymą fiksuojame didikų dvaruose.

XVIII a. pirmąją pusę galima įvardyti pirmuoju žiniasklaidos plėtros etapu, kai vakarietiško jos modelio recepcija matoma beveik išimtinai elito aplinkoje, o masinis skaitytojas dar tik pradeda formuotis. Šis procesas glaudžiai siejasi su mokyklų pertvarkymu atsižvelgiant į besikeičiančius poreikius, raštingumo plėtra bei išsilavinimo kokybe ir nuolatinės pašto sistemos, smarkiai prisidėjusios prie informacijos apytakos paspartinimo bei požiūrio į pasaulio įvykius kaitos, sukūrimu.

Iki pirmojo spausdinto laikraščio pasirodymo Vilniuje 1760 m. LDK didikai, kaip ir lenkų didikai, skaitė tuos pačius Varšuvoje leidžiamus laikraščius, spausdinti laikraščiai iš užsienio keliavo per Varšuvą, Gdanską, Poznanę ir kitus Lenkijos miestus. Rankraštiniai laikraščiai, straipsniai jiems, laikraštukai buvo kuriami ir cirkuliavo bendroje Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) komunikacinėje erdvėje nuo Gdanko, Torunės iki Krokuvos, nuo Poznanės iki Lvovo, Gardino ir Vilniaus. Panašaus turinio buvo daugelio rankraštinių laikraščių redaktorių informacijos aruodas. Jie ir dirbo dažnai keliems abiejų šalių didikams iš karto.

Esant panašiai situacijai Lenkijoje ir LDK, tampa aktualus lenkų istorikų įdirbis tiriant periodinę spaudą ir jos dalyvavimą dvaro gyvenime. Iki šiol rankraštiniai laikraščiai

daugiausia buvo pasitelkiami kaip šaltinis įvairiems įvaizdžių ir komunikacijos tyrimams¹. Juos kaip šaltinį gana plačiai aptarė Kazimieras Maliszewskis ir Jerzis Wojtowiczius², specifinėmis kalbos problemomis domėjosi Katarzyna Zawilska³. Iširtas vienas atskiras laikraščių rinkinys ir išleista pora katalogų⁴. Paprastai lenkų istorikai noriai imasi LDK istorijos tyrimų, tačiau šioje srityje LDK problematika lenkiškoje historiografijoje beveik neatsispindi. Netgi apie LDK visuomenę rašiusi Maria Barbara Topolska⁵ neužsiminė apie rankraštinų ir užsienio laikraščių skaitymą didikų dvaruose.

Ligšiolinėje historiografijoje beveik visiškai nežinomas didžiulis atskiras Radvilų archyvo laikraščių rinkinys. Nėra žinomi daugelio korespondentų, siuntusių informaciją LDK didikams, laikraščių redaktorių vardai, netyrinėtas pašto sistemos ir jos darbuotojų vaidmuo informacijos apytakos procese, informacijos kilmė ir patikimumas. Visiškai nėra kelių rankraštinų laikraščių rinkinių palyginamųjų studijų, galinčių suteikti informacijos apie rankraštinų laikraščių tiražą, parengimo ypatumus, informaci-

¹ K. M a l i s z e w s k i, Szlachecka opinia publiczna wobec powtórnej elekcji Stanisława Leszczyńskiego w 1733 r. Próba zarysowania problemu w świetle ówczesnej prasy rękopiśmiennej, *Roczniki Gdanskie*, t. 46, 1986, z. 1, s. 69–82; K. M a l i s z e w s k i, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej: Studia z dziejów kształtowania się form i treści społecznego przekazu w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Toruń, 2001; K. M a l i s z e w s k i, *Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach rękopiśmiennych z okresu późnego baroku: Studium z dziejów kształtowania się i rozpowszechniania sarmackich stereotypów wiedzy i informacji o „theatrum mundi“*, Toruń, 1990; K. M a l i s z e w s k i, Problem badań nad dziejami komunikacji społecznej w dobie nowożytnej na przykładzie gazet rękopiśmiennych XVII–XVIII w., *Między barokiem a oświeceniem: nowe spojrzenie na czasy saskie*, pod red. K. Stasiewicz i S. Achremczyka, Olsztyn, 1996, s. 195–201.

² J. W o j t o w i c z, Breifzeitungen als Quelle der historischen Forschung, *Zeitschriften und Zeitungen des 18. und 19. Jahrhunderts in Mittel- und Osteuropa*, hrsg. v. I. Fried, H. Lemberg und E. Rosenstrauch-Königsberg, red. H. Ischreyt (*Studien zur Geschichte der Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa*), Berlin, 1986, S. 91–96; K. M a l i s z e w s k i, J. W o j t o w i c z, O podjęcie badań nad tak zwanymi gazetami pisanymi z wieków XVII i XVIII, *Studia źródłoznawcze*, 1987, t. 30, s. 159–168.

³ K. Z a w i l s k a, Grafia i ortografia gazet rękopiśmiennych z pierwszej połowy XVIII wieku, *Między barokiem a oświeceniem...*, s. 203–207; K. Z a w i l s k a, Ortografia i fonetyka gazet rękopiśmiennych z XVII i XVIII wieku wysyłanych z kresów wschodnich Rzeczypospolitej, *Folklor i pogranicza*, pod red. A. Staniszewskiego i B. Tamowskiej, Olsztyn, 1998, s. 269–279.

⁴ E. K ę d r a, *Polskie gazety pisane w Archiwum Toruńskim z lat 1671–1772*, Toruń, 1975 (dr. disertacijos mašinraštis saugomas Mikalojaus Koperniko universiteto archyve Torunėje); B. G ó r s k a, *Katalog czasopism XVI–XVIII w. w zbiorach starych druków Biblioteki Ossolineum*, Wrocław, 1963; A. B u ł ó w n a, *Katalog gazet pisanych z XVIII wieku w zbiorach Biblioteki zakładu narodowego im. Ossolińskich*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969.

⁵ M. B. T o p o l s k a, *Spoleczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku*, Poznań-Zielona Góra, 2002, s. 311 ir kt.

jos kilmę bei kokybę, atranką ir paaiškinti kitus svarbius dalykus⁶. K. Maliszewskis tvirtina⁷ savo habilitacinėje disertacijoje apžvelgęs ir išanalizavęs svarbiausius rankraštinių „spaudos“ rinkinius, saugomus Kurniko, Osolinskių, Czartoryskių, Lenkijos Nacionalinėje bibliotekoje ir Torunės bei Varšuvos Vyriausiamame senųjų aktų archyve, tačiau tik vienoje nuorodoje užsiminė apie Radviloms siųstus laikraščius⁸. Kitame jo darbe irgi randame tik užuominą, kad Onai Radvilenei 1727–1740 m. rankraštinius laikraščius į Bialos dvarą siuntė Torunės pašto viršininkas Józefas Kazimierzus Rubinkowskis, tarpininkaujant Varšuvos pašto viršininkui Benedyktui Kaliskui arba didikės asmeniniam įgaliotiniui Józefui Rokickiui⁹, vėliau – Andrzejui Franciszekui Cichockiui¹⁰. Jerzis Dygdała mini, jog Mykolui Kazimierui Radvilai rankraštinius laikraščius siuntė Lenkijos metrikantas A. Cichockis¹¹. Monografijos apie O. Radvilienę autorė Wanda Karkucińska neabejoja, kad laikraščiai didikei buvo siunčiami tiek iš Lenkijos, tiek ir iš užsienio, tačiau apsiriboja kelių eilučių informacija apie B. Kaliskį ir sąskaitas už laikraščius¹². Tai ir visi duomenys, kuriuos galima rasti istoriografijoje apie Radvilų dvaruose skaitytus rankraštinius laikraščius. Taip atsitiko greičiausiai todėl, kad tik 1988 m. Teresos Zielińskos vadovaujama Halina Dmowska-Grabias sudarė fondo inventorių ir jis tapo prieinamas tyrinėtojams.

Šiek tiek rašyta apie Varšuvoje leistą „Kurjer Polski“¹³, bet nėra tyrimų, kokie užsienio laikraščiai cirkuliavo tiek Radvilų, tiek ir kitų ATR didikų dvaruose.

Šio straipsnio tikslas – rekonstruoti ir pristatyti periodines naujienų perdavimo priemones XVIII a. pirmojoje pusėje vienos didikų šeimos ribose, t. y. identifikuoti ir

⁶ Šiuo metu rengiami spaudai vilnietiškos kilmės laikraščiai. A. R a g a u s k a s, *XVIII a. Vilniaus rašytiniai laikraščiai* (mokslinė publikacija); A. R a g a u s k a s, *Vilnius XVIII a. rašytiniuose laikraščiuose: socialinio miesto gyvenimo analizė*.

⁷ K. M a l i s z e w s k i, *Problem badań...*, s. 199.

⁸ K. M a l i s z e w s k i, *Obraz świata i Rzeczypospolitej...*, s. 227.

⁹ K. M a l i s z e w s k i, Agencja informacyjna J. K. Rubinkowskiego: (ze studiów nad dziejami komunikacji społecznej w XVIII w.), *Zapiski Historyczne*, 1983, t. 48, z. 3, s. 53.

¹⁰ K. M a l i s z e w s k i, *Szlachecka opinia...*, s. 73; autorius remiasi E. Szklarskos duomenimis.

¹¹ J. D y g d a ł a, *Polityka informacyjna prymasa Teodora Potockiego w bezkrólewiu 1733 roku, Rozprawy z dziejów XVIII wieku*, Toruń, 1994, s. 64.

¹² W. K a r k u c i ń s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa (1676–1746): działalność gospodarcza i mecenat*, Warszawa, 2000, s. 106.

¹³ J. S z c z e p a n i e c, *Warunki prawno – wydawnicze rozwoju „Kuriera Polskiego“ i innych gazet w Polsce czasów saskich, 250 lat „Kuriera Polskiego“*, Warszawa, 1983, s. 17–44; J. L a n k a u, *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513–1729*, Kraków, 1960; M. Ś l i w a, *Informacje gospodarcze w „Kurierze Polskim“*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 54, *Historia XII*, Wrocław, 1966, s. 97–109; T. K a ż m i e r c z y k, *Informacje o komisjach sejmowych w „Kurierze Polskim“*, *Z badań nad Rzeczypospolitą w czasach nowożytnych*, pod red. K. Matwijowskiego, Wrocław, 2001, s. 171–174.

apibūdinti rankraštinius bei spausdintus laikraščius, skaitytus Onos Sanguškaitės-Radvilienės (1676–1746), jos sūnų Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės (1702–1762) ir Jeronimo Florijono Radvilos (1715–1760) dvaruose. XVIII a. pirmosios pusės chronologinių ribų retkarčiais bus nesilaikoma, atsižvelgiant į didikų gyvenimo metus.

XVIII a. pirmojoje pusėje Radvilos buvo viena įtakingiausių LDK giminių šalia Sapiegų, Oginskių, Pocielių, Višnioveckių ir bekylančių Czartoryskių, o dėl sukaupto turto ir ryšių šie Nesvyžiaus Radvilų šakos atstovai buvo giminės lyderiai.

Po LDK kanclerio Karolio Stanislovo Radvilos (1669–1719) mirties našlaujanti O. Radvilienė aktyviai dalyvavo valstybės viešajame gyvenime, darė nemažą įtaką seimeliams ir teismams, pagrindinėje savo rezidencijoje Bialoje (arčiausiai Varšuvos LDK teritorijoje esančiame dvare) organizavo giminės ir klientų pasitarimus, puikiai tvarkė savo dvarų administravimo ir ekonominius reikalus, steigė manufaktūras¹⁴. Jos sukauptą biblioteką garsėjo kaip viena didžiausių ir geriausių visoje to meto ATR. Pati didikė buvo labai apsiskaičiusi, ypač istorijos ir literatūros srityse, pati komplektavo biblioteką, dažnai skolindavo knygas kitiems didikams¹⁵.

Didelę įtaką M. K. Radvilos veiklai turėjo 1721–1723 m. kelionė po Vakarų Europą. Jis lankėsi Berlyne, buvo pristatytas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I, nemažai laiko praleido Drezdene, buvo Prahoje, Vienoje jį priėmė imperatorius Karolis VI, lankėsi Reino palatino Karolio III Pilypo dvare Manheime, taip pat Roterdame, Hagoje, Amsterdame. Buvo Prancūzijos karaliaus Liudviko XV karūnacijos dalyvis, Paryžiuje mokėsi, dalyvavo medžioklėse, lankėsi karaliaus dvare, susidraugavo su Portugalijos karaliumi, Prahoje dalyvavo vainikuojant Karolį VI Čekijos karaliumi. Iš valstybinių pareigų jis pirmiausia gavo Peremislio seniūniją ir tapo LDK arklidininku, o Augusto III valdymo metais ėmė sparčiai kopti politinės karjeros laiptais: tapo LDK dvaro maršalu, Trakų ir Vilniaus kaštelionu, lauko etmonu, o nuo 1744 m. ėjo Vilniaus vaivados ir didžiojo etmono pareigas¹⁶.

Kitaip nei brolis, Slucke ir Bialoje (po motinos mirties) reziduojantis J. F. Radvila buvo daugiau savo valdų administratorius, nei valstybės veikėjas. Tiesa, jis taip pat ėjo Peremislio seniūno pareigas, buvo LDK pataurininkas ir didysis vėliavininkas¹⁷. Kaip ir vyresnysis brolis kelerius jaunystės metus praleido Vakarų Europoje, kur išmoko kal-

¹⁴ W. K a r k u c i ņ s k a, Radziwiłłowa z Sanguszków Anna Katarzyna, *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. 30, Kraków, 1987, s. 384–387. Daugiau apie ją žr.: W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa...*; Z. A n u s i k, A. S t r o y n o w s k i, *Radziwiłłowicze w epoce saskiej: Zarys dziejów politycznych i majątkowych*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Historica* 33, 1989, s. 37–38, 57.

¹⁵ W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa...*, s. 92, 106, 108.

¹⁶ *Urządniczy centralne i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba, Kórnik, 1994, s. 234.

¹⁷ Ten pat, p. 233.

bų, tiesiogiai susipažino su užsienio didikų gyvenimu, užmezgė kontaktus ir parsivežė ten plintančių Apšvietos epochos idėjų¹⁸. Tokiems žmonėms buvo be galo svarbu palaikyti ryšius su svarbiais asmenimis, gauti įvairiapusę informaciją.

Antra priežastis, nulėmusi temos pasirinkimą, tai gerai išlikęs Radvilų archyve sukauptas laikraščių komplektas bei informacijos siuntėjų laišakai ką tik pristatytiems didikams.

Šis archyvas formavosi didikų rezidavimo vietose: Palenkės Bialoje (Brastos vaivadija), Slucke, Olykoje, Mire, Nesvyžiuje (Naugarduko vaivadija), o vėliau pateko į pagrindinį Radvilų archyvą Nesvyžiuje (Naugarduko vaivadija)¹⁹. Įvairių laikraščių, pranešimų ir pasakojimų rinkinys minimas O. Radvilienės parankinės bibliotekos kataloge, sudarytame apie 1730–1731 m.²⁰ Tikėtina, jog ir kitų Radvilų bibliotekose rankraštiniai ir spausdinti laikraščiai buvo kaupiami atskiriant juos nuo laiškų bei dokumentų. Apie atskiro rinkinio, sudaryto daugiausia iš rankraštinių laikraščių ir netvarkingai sukrauto į spintą, pavadinto „laikraščiai ir seni spaudiniai“, buvimą Nesvyžiuje XX a. pradžioje užsiminė Eugeniuszas Barwiński²¹. 1946 m. rankraštinių laikraščių rinkinys kartu su didžiąja dalimi kitų Radvilų archyvo dokumentų pateko į Vyriausiąjį senųjų aktų archyvą Varšuvoje, kur buvo chronologiškai sugrupuotas ir suskirstytas į bylas²². Tuo tarpu spausdintų laikraščių likimas visiškai nežinomas.

Šiuo metu Radvilų archyvo rankraštinių laikraščių rinkinys sudaro 898 bylas, kurių kiekviename yra nuo 1 iki 40 vienetų, o tai apima iš viso apie 5200 rankraštinių laikraščių, rašytų 1594–1788 m. Tai didžiausia tokio pobūdžio kolekcija, esanti buvusios ATR teritorijoje²³. Dėl apimties yra sunku ją susisteminti ir įvertinti. Iš tikrųjų ji buvo dar didesnė, bet dėl karų, gaisrų ir kitų negandų ne visi laikraščiai pasiekė mūsų laikus ir sunku tiksliai nustatyti, kiek laikraščių cirkuliavo Radvilų dvaruose. Suskaičiavome apie 2550 XVIII a. pirmojoje pusėje lenkų kalba parašytų laikraščių ir laikraštukų. Kitą,

¹⁸ *PSB*, t. 30, s. 185–188, 299–305; J. F. Radvila gyrėsi turėjęs ryšius su visais užsienio dvarais, o užsienio miestuose – savo korespondentus: *Hieronyma Floriana Radziwiłła [1715–1760 m.] diariusze i pisma różne*, oprac. i wstęp M. Brzezina, Warszawa, 1998, s. 31, 145.

¹⁹ R. J a n k o w s k i, *Burzliwe losy Archiwum Radziwiłłów z Nieświeża od XV w. do 1838 r., Miscellanea historico-archivistica*, t. XI, Warszawa, 2000, s. 42, 49.

²⁰ Įrašas: „*Recueil des Gazettes nouvelles, ordinaires et extraordinaires. Relations et recits des Choses avenües tant en ce Royaume qu' ailleurs*“. Knygų katalogas publikuotas: W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa...*, s. 281–285.

²¹ E. B a r w i ņ s k i, *Archiwum ks. Radziwiłłów w Nieświeżu*, Lwów, 1909, s. 7.

²² *Inwentarz Archiwum Radziwiłłów, Dział XXXIV: zbiór gazetek pisanych z lat 1594–1788, 1809*, [oprac. H. Dmowska-Grabias, przyjęła T. Zielinska, 1988], s. VIII.

²³ Torunės archyve 1671–1772 m. laikraščių yra 2757 vienetai, Osolinškių bibliotekoje Wrocławie išlikę 1987 laikraščiai, rašyti 1701–1794 m., Kurniko biblioteka turi 1600 XVI–XVIII a. laikraščių ir laikraštukų. K. M a l i s z e w s k i, J. W o j t o w i c z, *O podjęcie badań...*, s. 159; A. B u ł ó w n a, J. S z c z e p a n i e c, *Wstęp, Katalog gazet pisanych...*, s. 22.

truputį mažesnę dalį sudaro laikraščiai prancūzų (apie 1850), vokiečių (apie 380), italų (47) bei keli lotynų kalbomis – iš viso apie 2270 egzempliorių. Dalis pastarųjų gimė užsienio spaudos biuruose, dalis yra informacijos nuorašai ar spausdintų laikraščių kopijos.

Dienoraščiuose didikai labai retai užsimindavo apie abiejų rūšių laikraščius, o jei užrašydavo kokias žinias iš jų, pavadinimų niekada neminėjo²⁴. Nerasdami informacijos dienoraščiuose, taip pat dvarų bibliotekų knygų kataloguose²⁵, kuri galėtų padėti įvardyti spausdintus²⁶ ir rankraštinius laikraščius, naudojamos korespondencija bei pačiais laikraščiais, tiesa, tik rankraštiniais. Laiškai kaip šaltinis naudingi tuo, kad juose daug informacijos, kurios nėra pačiuose ranka rašytuose laikraščiuose: aiškesnis adresatas, retkarčiais fiksuojamos spausdintų laikraščių kainos ir apmokėjimas, kilmė, užsakymo problemos. Tačiau ir čia galime rasti tik sutrumpintus laikraščių pavadinimus arba jų redagavimo vietą. „Kartu su laiškais siunčiu spausdintą laikraštį“²⁷, „pridedu lotyniškus / lenkiškus / prancūziškus laikraščius“²⁸, „vokiškų laikraščių nesiuočiu, nes dar negavau“, „paskutinis paštas iš Olandijos dėl sniego mūsų nepasiekė, todėl įdedu tik iš vieno pašto atėjusius laikraščius“²⁹, – tokių ir panašių sakinių³⁰ korespondencijoje apstu, tačiau jie tyrinėtojai tesuteikia bendrąją informaciją apie kilmę ir pobūdį. Laiškuose dažnai užsimenama apie siųstų spausdintų laikraščių sąskaitas, kur redaktoriai išvardydavo laikraščius, surašydavo kainas ir nusiųsdavo didikai metų pabaigoje prašydami užmokėti atitinkamą sumą pinigų³¹ (1 pav.). Tačiau labai retai sutinkame jas išlikusias

²⁴ *Hieronyma Floriana Radziwilla...*, s. 30, 56, 59, 110, 146; Дыярынош князя Міхала Казімера Радзівіла, ваяводы Віленскага, гетмана вялікага В. К. Лит., пераклад і публікацыя Вацлава Арэшки, *Спадчына*, 1994, № 4, с. 18–47; № 5, с. 37–57; 1995, № 1, с. 52–65; № 2, с. 47–76; № 3, с. 100–137; № 4, с. 35–60; № 5, с. 135–161; № 6, с. 170–199, 1996; № 1, с. 195–223; № 2, с. 205–233; № 4, с. 219–250; M. K. Radvilos dienoraštis, *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Archiwum Radziwiłłow (toliau – *AGAD*, AR), f. 6, b. II–80, II–80a. Onos Radvilienės dienoraštis neišliko. W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa...*, s. 34.

²⁵ Radvilų bibliotekų katalogai, *AGAD*, AR, f. 28, III/28, b. I–3, I–4, I–5, I–6, I–8, I–11, I–13, I–14. W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa...*, s. 174–285.

²⁶ Spausdintus užsienio laikraščius identifikavome pagal jungtinį bibliotekų katalogą: <www.ubks.uni-karlsruhe.de/kvk.html>.

²⁷ Pvz., „*listy z zwyklemy Gazetami*“, A. L. Kahlenova M. K. Radvilai, Varšuva, 1752 m. birželio 22 d., *AGAD*, AR, f. 5, b. 6257, p. 4.

²⁸ Pvz., minimi lotyniški laikraščiai: G. Floercke O. Radvilieni, Biala, 1729 m. kovo 30 d., ten pat, b. 3801–I, p. 121; lenkiški ir prancūziški: G. Floercke O. Radvilieni, Niechnievičiai, 1741 m. birželio 27 d., ten pat, b. 3801–II, p. 95–96.

²⁹ J. Kahlenas M. K. Radvilai, 1744 m. sausio 9 d., ten pat, b. 6258–II, p. 79–80.

³⁰ Laikraščiai vadinami *publicznemi okkurencyjami*, *gazety cudzoziemskie w kilku gatunkach*, *les gazettes publiques*, *gazety Ruskie*, *gazety ze Lwowa*, *Thorunskie gazety* ir pan. nedetalizuojant.

³¹ *AGAD*, AR, f. 5, b. 6258–III, p. 21: „*Konnotacya Gazett, // Dla IOXC^{ia} ImCⁱ Radziwilla // Podczaszego WWX Litt^o etc. // Za cały rok 1748. od Gazett francuskich // z Leyde, Amsterdamu, y Utrecht, it: nie // mieckich z Wroclawia, z Berlina, // it: Polskich pisanych y drukowanych X. 44. ½ // za*

General de l'Armée du Grand Duché de
Lituanie
pour l'Entière Année 1744.

Soit les Gazettes de Leyde	14. 4.
pour celle de Leipzig en langue latine.	4. 4.
pour les polonoises imprimées à Varsovie,	4. —
pour l'Épilogueur,	5. —
pour le Mercure Historique	5. —

A. Ducats, 27. 7. 4.
Le sousigné supplie très humblement
à ses huy faire payer.

Varsovie
ce 27. Dec. 1744.

J. Kahlen

prie laiškų, o tai labai apsunkina laikraščių identifikavimą. Esant tokiai situacijai, sudėtinga rekonstruoti periodinę literatūrą, skaitytą konkrečiame didiko dvare konkrečiu laikotarpiu, ir čia pateikiamas vaizdas esti dalinis. Vis dėlto sugretinus surinktą informaciją, pavyko atsekti tam tikras tendencijas.

Kilo sunkumų ir identifikuojant kiekvieno konkretaus laiško, laikraščio adresatą. Tvarkant Radvilų korespondenciją vieno kliento įvairiems didikams rašyti laišakai ir su jais siųsti laikraščiai buvo sudėti kartu į vieną ryšulį. Tačiau pasimetė vokai, o pačiuose laikraščiuose labai retai atsispindi adresatas³², todėl tuos, kurių nepavyko tiksliai identifikuoti, apibūdinome kaip adresuotus nežinomam Radvilai, iš konteksto, turinio ir kt. dalykų žinodami, jog gavėjai buvo viena ar kita šios didikų giminės šeima.

Rankraštiniai laikraščiai nebuvo pasirašomi ar antspauduojami. Toks anonimiškumas padėjo jų autoriams išvengti cenzūros, bausmių už dezinformaciją ar kai kam nepatinkančias žinias, bet istorikams labai pasunkino autorių atpažinimą. Savo autografas paliko vos keli – Wawrzeniec Smieciewskis, G. A. Trelewskis, M. Maleckis (*Malecki*) ir Melchioras Reškė (*Reszki*)³³, tad tenka imtis rašysenos laiškuose ir laikraščiuose lyginimo.

Susiduriame ir su lietuviškosios terminijos problema. Žiniasklaidos kontekste žodis „laikraštis“ vartojamas vienai iš visuomenės informavimo priemonių apibūdinti. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne tai „lapais spausdinamas periodinis leidinys“³⁴. K. Sirvydo lenkų–lotynų–lietuvių k. žodyno 1713 m. leidime žodžių „laikraštis“, „rankraštinis laikraštis“ nerasime³⁵.

też same Gazetty za cały rok 1749. X. 44. ½ // It: według nieb. s. p. IOXzny JmCi // Sapieżyny Woiewodziny Podlaskiey // pozostala od Korespondencyi cudzoziem // skiey Reszta X. 12. // A. Czerwonych złotych 101. // o których Bonifikacyą pokornie suplikuję // z Warszawy ię ult. Decembr. 1749. // Jerzy Kahlen“.

³² Teišlikę keli tokie laikraščiai, siųsti M. K. Radvilai ir O. Radvilieni: 1722 m. rugsėjo 30 d. laikraštukas iš Varšuvos, ten pat, f. 34, b. 288, p. 1–2; 1722 m. rugsėjo 27 d. laikraštis „Z Warszawy“, ten pat, b. 289, p. 9–10; 1722 m. spalio 28 d. laikraštis „Z Warszawy“, ten pat, b. 290, p. 1–4; 1722 m. rugpjūčio 26 d. laikraštis „Z Warszawy“, ten pat, b. 291, p. 1–2; 1730 m. kovo 10 d. laikraštis „Z Warszawy“, ten pat, b. 332, p. 3–4. Čia ir toliau pavadinimus turintys laikraščiai nurodomi originalo kalba, o kitiems suformuluojamas pavadinimas, sutampantis su tikrąja arba labiausiai tikėtina redagavimo vieta ir data.

³³ „Excerpt wiadomosci“, redaguota Varšuvoje (?) po 1737 m. kovo 24 d., ten pat, b. 80, p. 5–8; 1724 m. spalio (?) „Gazety cudzoziemskie“, ten pat, b. 5, p. 17–20; 1719 m. balandžio 1 d. laikraštukas iš Gdansko, ten pat, b. 278, p. 5–6; 1730 m. kovo 8 d. laikraštukas iš Gardino, ten pat, b. 333, p. 24–27.

³⁴ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2000, p. 350.

³⁵ Jame yra tik „naujiena“ (*nowina, nuntius, nuntium*), „naujienų pramanytojas“ (*nowiniarz, awi-zarz, novorum rumor fictor*), „lakštas, gromata“ (*list, pisanie do kogo przyslane, epistola*) bei „žinia“ (*wiadomosc, scientia, notitia, cognitio*); K. S i r v y d a s, *Dictionarium trium linguarum: in usum studiosae iuventutis*, ed. 5, Vilnae, 1713, p. 195, 395, 133.

Pats žodis *gazeta*, kuriuo romanų ir slavų kalbose apibūdinamas informacinis biuletenis, raštas su informacija, kilo nuo smulkios itališkos monetos *gazetta*, kuria XVI a. Venecijoje buvo atsiskaitoma už papasakotas, paskui – ranka rašytas, vėliau – spausdintas įdomias žinias³⁶. Vokiečių kalboje jų įvardijimui atsirado žodis *Zeitung*, anglų kalba jis buvo pavadintas tiesiog *newspaper* – popieriaus lapeliu su naujienomis. Šaltiniuose sutinkami du terminai *gazeta* ir *gazetka*, Armelos Bułównos tvirtinimu, yra vartojami sinonimiškai³⁷. Henrykas Danianas Wojtyska sutapatina terminus *gazeta* ir *avviso*³⁸, tuo tarpu Janusz Drobas žodžiu *gazeta* vadina spausdintą informaciją, rankraštinei palikdamas terminą *avviso*³⁹.

Pagal A. Bułówną, rankraštiniis laikraštis – tai korespondento veiklos produktas, pasižymintis periodiškumu, tam tikru tiražu, turintis nuolatinį pavadinimą ir straipsnius. H. Dmowska-Grabias visiems informaciniams raštams, nepaisant jų periodiškumo, apimties ir pasirodymo trukmės, apibūdinti vartojo žodį *gazetka*. K. Maliszewskis išskyrė dvi kategorijas: specialius pranešimus (*relacje nadzwyczajne*), tai yra naujienas, siunčiamas iš karinių ar pan. įvykių arealo, ir rankraštinius laikraščius (*gazety pisane*), kurie buvo redaguojami ir siunčiami reguliariai⁴⁰. Tačiau tai nėra tikslu, nes už tokio skirstymo ribų lieka dalis informacijos. Radvilų korespondencijoje minima *gazeta*, dažnai ir daugiskaitoje, turint omenyje kelis to paties pavadinimo laikraščio numerius, kartais jis pavartojamas kaip sinonimas žodžiui „naujiena“⁴¹.

Kyla klausimas, koku vienu žodžiu pavadinti į Radvilų dvarus atkeliavusius informacinius raštus, kurie nėra nei laikraščiai, nei informaciniai laišakai. Tai smulkūs *gazetki*, *nowiny*, *relacje*, *wiadomości*, nesudarantys serijos epizodiniai raštai, viešumon patekę agentų, šnipų pranešimai, įvairūs nutikimai, pasakojimai, specialūs pranešimai (reliacijos) iš karinių kampanijų, priedai prie laiškų, smulkūs naujienų raštai, ištraukos iš laiškų ar spausdintų laikraščių, vieno straipsnio apimties arba kelių straipsnių su neaiškia redagavimo vieta naujienų lapai. Jiems įvardyti pavartosime *laikraštuko* terminą. Tai atitiktų lenk. *gazetka*, vok. *Zeitungsblätter*, *Briefzeitung*, pranc. *nouvelles a la main*, angl. *newssheet*, *newsletter*. Tame pačiame Radvilų rinkinyje yra ir oficialių dokumentų, sutarčių, memorialų, projektų, įstatymų, seimų dienoraščių nuorašų, laiškų

³⁶ *Inwentarz Archiwum Radziwiłłów...*, s. [1–2]; H. D. W o j t y s k a, *Avvisi jako szczególny gatunek informacji gromadzone przez papieską służbę dyplomatyczną w Polsce XVI i XVII wieku, Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 42, 1998, s. 45; K. Z a w a d z k i, *Początki prasy polskiej: gazety ulotne i seryjne XVI–XVIII wieku*, Warszawa, 2002, s. 22.

³⁷ A. B u ł ó w n a, J. S z c z e p a n i e c, *Wstęp, Katalog gazet pisanych...*, s. 5.

³⁸ H. D. W o j t y s k a, *Avvisi jako...*, s. 46.

³⁹ J. D r o b, *Obieg informacji w Europie w polowie XVII wieku w swietle drukowanych i rękopiśmiennych gazet w zbiorach watykańskich*, Lublin, 1993, s. 13, 26–28.

⁴⁰ K. M a l i s z e w s k i, *Obraz świata i Rzeczypospolitej...*, s. 26.

⁴¹ W. Włoszkiewicz O. Radvilienei, 1721 m. birželio 26 d., *AGAD*, AR, f. 5, b. 17605–IV, p. 272: „*Od Ukrainy niepocieszne gazety przychodzily kiedy kupcow...*“.

ku, spausdintų laikraščių⁴² kopijų. Osolinskių bibliotekoje esančius tokio pobūdžio raštus A. Bułówna sudėjo į bendrą laikraščių katalogą. Kadangi jie buvo perrašinėjami ir platinami paštu kaip aktuali informacija, priskirsime juos prie laikraštukų. Tačiau į Radvilų rinkinį papuolusių laiškų⁴³ laikyti laikraštukais negalime.

Rankraštiniai laikraščiai

Rankraštiniai laikraščiai Vakarų Europoje pasirodė dar viduramžiais, Vidurio Rytų Europos valstybėse – XV–XVI a. ATR jie išplito XVIII a. pirmojoje pusėje, o atsiradę cenzūruojami spausdinti laikraščiai lenkų kalba ilgą laiką nesugebėjo jų išstumti iš didikų dvarų. Rankraštiniai laikraščiai ir laikraštukai Saksų dinastijos valdymo laikais (rankraščių epochoje, anot K. Maliszewskio) buvo populiariausia ir plačiausiai paplitusi informacijos apie krašto ir pasaulio įvykius perdavimo priemonė⁴⁴. Didėjant naujienų poreikiui, gausėjo korespondentų, užsiimančių informacijos rinkimu, laikraščių redagavimu, perrašymu, siuntimu ir uždirbančių iš šio darbo, o Varšuvoje tokių paslaugų tiekėjai buvo susibūrę į biurų⁴⁵.

Iki laikraščių pasirodymo korespondencija buvo pagrindinė naujienų apytakos priemonė⁴⁶. Būtent iš laiško, atskyrus reikalus nuo naujienų, atsirado rankraštinis laikraštis⁴⁷, kuris dar ilgai priminė savo pirmtaką tematika, stiliumi ir forma. XVIII a. dauguma laikraščių jau neturėjo laiško bruožų, beliko ta pati funkcija – informavimas. Tiesa, ir laikraščiuose kartais būdavo perrašomas laiškų turinys, paliekant korespondencijos konstrukciją ir dvasią, tačiau visa tai buvo įjungama į bendrą naujienų kontekstą.

Didžioji dauguma laikraščių ir laikraštukų buvo dviejų arba keturių puslapių apimties (2⁰ bibliografinis formatas, arba 2⁰, perlenktas pusiau taip, kad būtų du 8⁰ lapai; kartais pasitaikydavo 4⁰), didesni sutinkami retai⁴⁸. Laikraščiuose naujienos buvo

⁴² Seimo dienoraštis: *Continuatio Dyary w Grodnie Seymu 17 8bris 1726, Z Grodna 11 9bris 1726, Z Grodna 18 9bris 1726*, ten pat, f. 34, b. 313, p. 1–5 ir kt.

⁴³ A. Gibesas M. K. Radvilai, Varšuva, 1755 m. kovo 31 d., ten pat, b. 475, p. 1–4 ir kt.

⁴⁴ K. M a l i s z e w s k i, *Szlachecka opinia publiczna...*, s. 71; K. M a l i s z e w s k i, *Komunikacja społeczna...*, s. 44; K. M a l i s z e w s k i, *Problem badań...*, s. 198.–

⁴⁵ A. B u ł ó w n a, J. S z c z e p a n i e c, *Wstęp, Katalog gazet pisanych...*, s. 4.

⁴⁶ D. K a r v e l i s, *Laiškas kaip komunikacijos priemonė Radvilų Biržų kunigaikštystėje XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje, Lituanistica*, 1999, Nr. 1(37), p. 3–30; K. Z a w a d z k i, *Początki prasy...*, s. 34–35.

⁴⁷ P.vz., nuo 1707 m. LDK pašto sekretoriaus W. Włoszkiewicziaus laiškuose randame užuominas apie nuolatinį rankraštinį priedą su įvairiomis naujienomis siuntimą Karoliui Stanislovui Radvilai. Vėliau tokie priedai įgavo pavadinimus *gazetki, gazety, gazety Ruskie* ir pan. W. Włoszkiewiczius K. S. Radvilai, 1707 m. gegužės 20, 27 d., lapkričio 22 d., 1711 m. birželio 18 d., *AGAD, AR*, f. 5, b. 17605–I, p. 12, 14, 20, 72–74 etc.

⁴⁸ P.vz., ten pat, f. 34, b. 215, p. 4; b. 470, p. 15.

išdėstomos maždaug tose pačiose vietose, atspindint informacijos rinkimo procesą. Laikraštis – tai per savaitę iš įvairių vietų ateinančių pranešimų ir naujienų rinkinys. Pasitaikydavo, kad ta pati žinia, keliavusi skirtingais kanalais, būdavo pakartojama dviejuose laikraščio straipsniuose. XVIII a. pirmojoje pusėje dar nebuvo tradicijos pirmajame puslapyje skelbti svarbiausias naujienas – ten buvo seniausios naujienos, o gale atsirasdavo šviežiausios, su redagavimo vieta ir data. Todėl labai svarbu pastebėti, jog pirmasis laikraščio vietovardis ir data dar nereiškia, kad tame mieste ir tuo metu laikraštis buvo redaguojamas – reikia ieškoti vėliausios datos ir pagal ją spręsti apie laikraščio sukūrimo laiką. Dauguma jų buvo redaguojama Varšuvoje, nors pirmasis vietovardis su data, H. Dmowskos-Grabias pripažintas kaip laikraščio pavadinimas, yra visai kitas. Pavyzdžiui, laikraštis pavadinimu „Ze Gdanska d. 2da Aprilis a. 1730“, kuriame paskelbti straipsniai „Z Jarosławia d. 29 Marty 1730“, „Z Torczyna d. 29 Marty 1730“, iš tikrųjų buvo redaguotas Varšuvoje 1730 m. balandžio 6 dieną⁴⁹. Arba laikraštis pavadinimu „Z Wilna d. 15 January 1736“ su straipsniais „Z Minska d. 12 January“ ir „Z Grodna 18 January“ buvo sukurtas Gardine 1736 m. sausio 18 d.⁵⁰ Tokių pavyzdžių galima pateikti labai daug.

Laikraščių redaktoriai visada stengdavosi užpildyti visus 4 puslapius – tam turėdavo informacijos atsargas. Rašyta buvo įvairiai – greitraščiu ir dailyrasčiu, su didelėmis paraštėmis ir visai be jų, stambiu ir smulkiu šriftu (kai turėjo daug ką pranešti). Retkarčiais galima rasti dailyrasčiu surašytą tiktai pirmąjį puslapį, o kitus – greitraščiu⁵¹.

Tyrinėjant Radvilų korespondenciją ir laikraščių rinkinį pavyko nustatyti keletą asmenų, siuntusių informaciją minėtiems Radvilų giminės didikams. Tai Torunės pašto viršininkas J. Rubinkowskis⁵², Lenkijos metrikantas A. Cichockis, karališkasis sekretorius ir Varšuvos pašto viršininkas Antonis Ignacas Gibesas, Leipcigo knygyninkas Jacobas Malherbe, karališkasis sekretorius Janas Nepomucenas Čečkis, Gardino pašto viršininkas M. Reškė, taip pat Tomaszas Tayloras, Varšuvos pašto viršininkas Wojciechas Włoszkiewiczzius, G. Floercke, Tomaszas Wolanas⁵³, Varšuvos pašto sekretorius B. S. Kaliskis⁵⁴. Paleografinė laiškų ir laikraščių analizė leidžia teigti, jog dalies prancūziškų rankraštinių laikraščių autorius buvo dvariškis Józefas Mogilnickis,

⁴⁹ Ten pat, b. 329, p. 7–10.

⁵⁰ Ten pat, b. 379, p. 1–2.

⁵¹ 1725 m. rugpjūčio 23 d. laikraštis iš Varšuvos, ten pat, b. 306, p. 1.

⁵² K. M a l i s z e w s k i, Agencja informacyjna J. K. Rubinkowskiego: (ze studiów nad dziejami komunikacji społecznej w XVIII w.), *Zapiski Historyczne*, 1983, t. 48, z. 3, s. 49–69.

⁵³ Korespondencija, *AGAD*, AR, f. 5, b. 13402, 2250, 4104, 1970, 13075, 16169, 17605, 3801, 17761, 6287; R. U r b a i t y t ě, Kaip sklido naujienos: informacijos tiekėjai LDK didikams, *Darbai ir Dienos*, t. 37, p. 41–42.

⁵⁴ B. Kaliskis didikui, Varšuva, 1730 m. gegužės 3 d., *AGAD*, AR, f. 5, b. 6288, p. 25.

1730–1735 m. lydėjęs J. F. Radvilą jo kelionės po Europos dvarus metu⁵⁵. Iki 1752 m. rankraštiniai prancūziški laikraščiai keliavo per Lenkijos ir LDK pašto viršininko Georgo Gotthardo Kahleno įstaigą⁵⁶; J. F. Radvila 1749–1752 m. laikraščius gaudavo iš spaustuvinininko Moritzo Georgo Weydemanno, jo našlės Johannos Marijos iš Leipcigo per jos firmos knygyną Varšuvoje, kurį administravo Kristofas Bogumilas Nicolai⁵⁷. Pagal rašyseną galima atsekti, kad Radvilos skaitė ir Lenkijos pašto generalinio sekretoriaus Kaulfuso įstaigoje sukurtus rankraštinius laikraščius.

Korespondentai ir redaktoriai dirbo pagal didikų užsakymą, gaudami atlygį. Jie turėjo tam tikrą geografijos, istorijos, kultūros, politikos žinių bagažą, gerą priėjimą prie patikimos informacijos ir ryšius su kitais korespondentais, informatoriais, leidėjais, knyginkais. Tai dažniausiai buvo išsilavinę ir pareigas valstybės administraciniame – kanceliarijos aparate užimantys asmenys, gerai orientavęsi politinėje situacijoje ir nujautę didikų poreikius. Pavyzdžiais galėtų būti A. Cichockis ir J. Rubinkovskis.

Ryšiai su naujienų kūrėjais būdavo perduodami iš kartos į kartą: O. Radvilienė nenutraukė saitų su savo vyro korespondentais (W. Włoszkiewicziaus atvejis), 1726–1752 m. karališkojo sekretoriaus Grzegorza Józefo Roykiewicziaus biure buvo rašomi laikraščiai O. Radvilienei ir jos sūnui M. K. Radvilai⁵⁸ (pastarasis prašė laikraščius rašyti gražiau ir įskaitomiau). Pasitaikantys du beveik identiški rankraštiniai laikraščiai, du tą pačią dieną skirtingiems didikams išsiųsti laišakai su panašiomis naujienomis rodo, kad dalis minėtų korespondentų dirbo visai šeimai.

Egzistavo laiškų rašymo vadovėliai, tačiau nežinome panašios patarimų knygos, skirtos rašantiems laikraščius. Vis dėlto rankraštinių laikraščių forma leidžia teigti kiekvieną korespondentą turėjus savą naujienų išdėstymo maketą, nusižiūrėtą nuo spaustinto Vakarų Europos laikraščio, ir tam tikrų reikalavimų egzistavimą.

Laikraštis buvo formuojamas etapais: vieni korespondentai užrašydavo išgirstas, papasakotas, laiškuose perskaitytas žinias, kiti iš jų formavo naujienas⁵⁹. Į centrá

⁵⁵ Korespondencija, ten pat, b. 9884, 9885, 9886; *Hieronyma Floriana Radziwilla... s. 7.*

⁵⁶ J. Kahlenas M. K. Radvilai, Varšuva, 1739 m. lapkričio 14 d., *AGAD*, AR, f. 5, b. 6258–I, p. 53.

⁵⁷ J. Kahlenas nežinomam (toliau – n.) Radvilai, Varšuva, 1752 m. sausio 13 d., ten pat, b. 6258–III, p. 89–90; I. I m a n s k a, *Warszawski/epizod*, s. 113; M. G. Weydemennas n. Radvilai, 1749 m., *AGAD*, AR, f. 5, b. 17201, p. 1.

⁵⁸ J. Roykiewiczzius O. Radvilienei, 1726 m. liepos 20 d., ten pat, b. 13199, p. 2: „*Insze wiadomosci posylam na osobliwym karteluszu*“; „*co kolwiek zas miec teraz moge ex publicis, wszystko ex annexis patebit*“; J. Roykiewiczzius n. Radvilai, Varšuva, 1728 m. sausio 28 d., ten pat, p. 12, 30, 33, 58, 64 etc.; J. Roykiewiczzius O. Radvilienei į Bialą, Varšuva, 1735 m. vasario 18 d., ten pat, b. 13199–III, p. 4–5; 30 etc.; Katarzyna Roykiewiczzowa M. K. Radvilai, Varšuva, 1753 m. lapkričio 22 d., ten pat, b. 13200, p. 11–12.

⁵⁹ Naujienos yra nauji pranešimai apie netolimos praeities ar dabarties anksčiau nežinotus ar mažai žinotus įvykius, reikalus. V. G u d o n i e n ė, *Kodėl naujienos? Šiuolaikinio socialinio diskurso analizė, A. J. Greimo studijos. 4: Semiotika*, Vilnius, 1997, p. 21.

suplaukiantys pranešimai virsdavo straipsniais. Pridėdami užsienio naujienas, redaktoriai sudėdavo visa tai į laikraščio formą. Tai, kad redaktoriai laukdavo žinių iki pat pašto iškeliavimo, liudija paskutinę minutę atsiradę priedašai ir priedai, rašyti ta pačia ranka tuo pačiu ar kitu rašalu kaip *post scriptum*⁶⁰. Informacijos kokybė daugiausia priklausė nuo to, ką atveždavo paštas, o kai jis vėluodavo, dažnai nebuvo apie ką rašyti. Netgi rimti laikraščiai, turėję kelis skirtingus informacijos šaltinius, gana dažnai pažymėdavo pašto neatvykimą. To meto komunikacijos sąlygomis informacijos apytaka ir jos plėtra buvo glaudžiai susijusi su paštu kaip organizuota institucija. Dažnai siųsti pasiuntinius iš savo dvaro buvo nepatogu, ir tik suformuota pašto sistema Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje leido nuolat keistis informacija, lėmė žiniasklaidos sistemos formavimąsi. Nuo Varšuvos vakarų kryptimi paštas veikė gerai, tačiau dar 1718–1720 m. laiškuose Varšuvos pašto viršininkas W. Włoszkiewiczzius rašė apie reguliaraus pašto kelio nuo Varšuvos iki Bialos, kuriuo jis galėtų persiųsti laiškus ir naujienas, poreikį⁶¹. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje nusistovėjus sistemai, rankraštiniai ir spausdinti laikraščiai buvo siunčiami kiekvieną savaitę pašto kursavimo metu, išskyrus nenumatytas kliūtis, dažniausiai atsiradusias dėl blogų oro sąlygų. Pašto sistemos plėtotė ir Varšuvoje nuo 1729 m. leistas savaitraštis „Kurjer Polski“ paskatino abipusį ryšį ir įpareigojo vartotojus ne tik priimti, bet ir inicijuoti naujienų siuntimą (minėtinos iš didikų dvarų korespondentams siunčiamos naujienos prašant jas išspausdinti Varšuvoje leidžiamuose laikraščiuose).

Varšuvoje XVIII a. pirmoje pusėje vienu metu dirbo kelios ar net keliolika redaktorių grupių, tad atsirado poreikis individualizuoti savo darbo rezultatus. Taip buvo sugalvoti pavadinimai: „Gazetty Cudzoziemskie“ (išliko 55 vienetai) (2 pav.), „Particularia Cudzoziemskie“ (580), „Partykularne wiadomości“ arba „Wiadomości partykularne“, ėję 1752–1766 m. (70), „Ekscerpta z listow Partykularnych“ (24), „Z Listow cudzoziemskich“ (1)⁶².

⁶⁰ Pvz., apie mirtimi pasibaigusias pyragėlių valgymo varžybas rašė laikraštukas „Z Warszawy 19 kwietnia 1714“, *AGAD*, AR, f. 34, b. 269, p. 2; „Z Warszawy 22 marty 1714“, ten pat, p. 4; „PS: krol Im iuz mial w Rawiczu stanqc. Praeliminaria do pokoju 13 february od krola Im Francuskie' podpisane, a 15 ejusdem do Radsztadu odeslane sq“. „Z Krakowa“, 1709 m., ten pat, b. 242, p. 5; „Z Warszawy“, 1757 m., ten pat, b. 482, p. 6; „Relacja z Królewca“, [b. d.], ten pat, b. 67, p. 2; „Z Warszawy“, 1750 m., ten pat, b. 458, p. 61 ir kt.

⁶¹ W. Włoszkiewiczzius K. S. Radvilai, Varšuva, 1718 m. gruodžio 27 d., ten pat, f. 5, b. 17605–IV, p. 17–18: „jeszcze tu regularnie Poczta do Waszey Dobr. nierozstawiona abym przez nie gdy necessitas occurrit moglem nie tylo przesyloc listy ale tez ex scienda donosic“. Bendro pobūdžio kn. apie paštą: L. Z i m o w s k i, *Geneza i rozwój komunikacji społeczniej na ziemiach polskich*, Warszawa, 1972; W. Włoszkiewiczzius O. Radvilieni, Varšuva, 1720 m. birželio 8 d., ten pat, b. 17605–IV, p. 192; W. Włoszkiewiczzius O. Radvilienės sūnui [M. K. Radvilai?], Varšuva, 1722 m. balandžio 24 d., ten pat, b. 17605–V, p. 88.

⁶² Ten pat, f. 34, b. 5–10, b. 22–52, b. 53–54, 57, 59–65, 56, 58, 12. Beveik visi šiuos pavadinimus turintys laikraščiai yra ir Osolinskių bibliotekos rinkinyje. Žr.: A. B u ł ó w n a, *Katalog gazet pisanych...*, s. 29 etc.

Tačiau dauguma laikraščių ir laikraščių turėjo vietovardinės kilmės antraštę arba buvo visai be pavadinimo. Minėtinos ir didelės apimties serijos: „Z Warszawy“⁶³, 1717 m. „Roma“ (25 vnt. italų kalba), 1722 m. leisti „A Paris“ (89 vnt.), „Aus Manheim“ (32 vnt.), „Aus der Schweitz“ (78 vnt.) (3 pav.), „Par Vienne“ (43 vnt.) ir „Wieden“ (42 vnt.), 1725 m. „A Paris“ (25 vnt.), 1726–1727 m. „De la Haye“ (286 vnt.), 1727 m. „De Paris“ (137 vnt.), 1728 m. prancūzų kalba leistas „Dantzig“ (26 vnt.), 1743 m. „Dantzig“ taip pat prancūzų kalba (25 vnt.), 1744 m. „A Paris“ (106 vnt.) ir „Wieden“ (101 vnt.), 1751–1755 m. „De l' Amsterdam“ (net 466 vnt.)⁶⁴.

Kaip solidžiausio rankraštinio laikraščio pavyzdį derėtų pristatyti „Particularia Cudzoziemskie“, kurio iki šių dienų vien Radvilų rinkinyje išliko 580 vienetų. Jis ėjo be pertraukos net 24 metus – nuo 1739 iki 1763 m.⁶⁵, buvo redaguojamas ir dauginamas Varšuvoje. Galbūt pirmtaku buvo Torunėje 1724–1740 m. rašyti „Gazetty Cudzoziemskie“. Kiekvienas nenumeruotas „Particularia Cudzoziemskie“ egzempliorius buvo padalytas į dvi daugmaž vienodos apimties dalis ir šis naujienų išdėstymo būdas, netgi paraščių plotis nesikeitė per visą šio laikraščio rašymo laikotarpį. Paprastai du pirmieji puslapiai būdavo skirti užsienio naujienoms, o trečiame ir ketvirtame surašytos žinios iš Saksonijos ir ATR (daugiausia Lenkijos)⁶⁶. Apskritai neradome nė vieno lenkų kalba rašyto laikraščio, kuriame būtų vien užsienio naujienos. Kiekviename „Particularia Cudzoziemskie“ numeryje buvo straipsniai „Iš Vienos“, „Iš Varšuvos“ ir „Drezdeno laikikai“, o kiti priklausė nuo įvykių ir aplinkybių. Tai buvo žinios iš visos Europos: Lenkijos (Krokuva, Poznanė, Gdanskas, Podolės Kamenecas), Vokietijos (Hamburgas, Hanoveris, Leipcigas, Niurnbergas, Bona, Ratisbona, Vroclavas), Olandijos (Haga, Amsterdamas), Prancūzijos (Paryžius), Austrijos (Viena), Šveicarijos (Ženeva), Italijos (Genuja, Korsika). Kai kada pasitaikydavo straipsnių apie naujienas Konstantinopolyje,

⁶³ 1717–1718 m., *AGAD*, AR, f. 34, b. 276–277; 1730–1740 m., ten pat, b. 333–334, 338–339, 341–342, 349–351, 356, 362–364, 375–378, 382, 387, 394–395, 397; 1742–1770 m., b. 403, 408–409, 412, 414, 419–420, 428–429, 437, 449–450, 458, 465, 470, 473, 475, 478, 482, 485–487, 489, 492–495, 497–498, 501–502, 504, 506–507, 509, 511, 513, 519, 522.

⁶⁴ Ten pat, b. 632–635, 603, 629–630, 636–639, 640–644, 805–810, 827–833, 335–339, 341–345, 645–647, 659, 672–676, 697–710, 711–716, 726, 728, 796–800.

⁶⁵ Radvilų archyve trūksta 1741 ir 1745 m. numerių, bet Osolinskių biblioteka turi kai kuriuos 1741 m. numerius, todėl galima kalbėti apie šį laikraštį kaip periodinį; A. B u ł ó w n a, *Katalog gazet pisanych...*, nr 223, 225–226, 230, 232–234.

⁶⁶ Galime pateikti pavyzdį, kaip buvo išdėstomos naujienos: „*Particularia Cudzoziemskie A^o 1747 // Z Wiednia de d. 30 Julij. Lubo krol Sardynski...*“ [užima psl. ir 4 eil.] // *Z Belgium constat, ze zKolligowani Niemcy...* [beveik psl.] // *Swiezsze listy od Hannoveru miec chca, ze Forteca Breg...* [3 eil.] // *Listy z Paryza de 15 Julij donoszq, ze...* [5 eil.] // *Pewny List z Genuy de Datta 5 Julij do Gdanska pisany upewnia, ze to Miasto...* [pusė psl.] // *Z Warszawy Die 10 Augusti 1747...* [pusė psl.] // *Z Drezna de 2 augę pisq Iz...* [4 eil. Trečdalis paskutinio puslapio paliktas tuščias], *AGAD*, AR, f. 34, b. 29, p. 13–16.

Afrikoje, Amerikoje, Kinijoje, Peterburge, Roterdame, Anglijoje, Stokholme, Madride, Lisabonoje. Atsirasdavo vietos ir straipsniams su žiniomis iš LDK (Vilnius, Kaunas, Gardinas).

Apibendrinami rankraštinių laikraščių ir laikraštukų turinį galime pastebėti, jog daugiausia vietos buvo skiriama politinėms naujienoms, įvykiams valdovų ir didikų dvaruose, diplomatiniams santykiams, kariniams konfliktams. Gana daug informacijos apie prekybą, religinį bei kultūrinį gyvenimą, stichines nelaimes. Tai žinios apie valdovus, didikus ir bajorus – gerokai mažiau informacijos pateikiama apie miestiečius, valstiečius, žydus ir kitus. Toks laikraščių turinys atspindėjo gavėjų poreikius.

Peržvelgę Radvilų archyvo rankraštinius laikraščius, dalį laiškų ir spausdinto „Kurjer Polski“ numerius galime teigti, jog „Particularia Cudzoziemskie“ ir kitų lenkų kalba rašytų rankraštinių laikraščių redaktoriai stengėsi nekartoti Varšuvos laikraščiuose išspausdintos informacijos. Tam jie turėjo atidžiai sekti kiekvieną „Kurjer Polski“ ir kitų laikraščių numerį, o taip pat palaikyti gerus santykius su pijorų ir jėzuitų rankose esančiomis redakcijomis, kad galėtų sužinoti apie tai, kas bus spausdinama artimiausiam numeryje. Santykis su užsienyje spausdintu laikraščiu buvo kitoks: kuriant rankraštinius jis buvo traktuojamas kaip būtinas žinių apie įvykius pasaulyje šaltinis.

Spausdinti laikraščiai

Tiek Vakarų Europoje, tiek ATR spausdintų naujienų amžius skaičiuojamas nuo XVI a., kai svarbių įvykių progomis buvo leidžiamos ir platinamos dabar laikraščių prototipais laikomos mažos apimties „skrajutės“ (lenk. *ulotki*) su vienu ar keliais proza arba eilėmis surašytais pasakojimais. Tiesa, tokių spaudinių ATR nebuvo daug. Pirmieji tikri laikraščiai buvo pradėti leisti 1609 m. Vokietijoje, 1618 m. Olandijoje, 1620 m. Belgijoje. 1621 m. Anglijoje, 1622 m. Šveicarijoje, 1631 m. Prancūzijoje, 1643 m. Italijoje, 1645 m. Švedijoje, 1672 m. Danijoje. 1702 m. pirmasis laikraštis pasirodė ir Rusijoje⁶⁷. 1660 m. Leipcige buvo pradėtas leisti pirmasis dienraštis⁶⁸. XVII a. pabaigoje Vakarų Europoje ši spaudos rūšis galutinai susiformavo kaip informacijos perdavimo priemonė, tapo nuolatinė, einanti nenutrūkstamai. Tuo tarpu ATR periodinis laikraštis išėjo 1729 m., kai gausūs rankraštiniai laikraščiai, plintantys užsienio laikraščiai ir atsiradęs skaitytojas parengė dirvą jų spausdinimui vietoje. Tai buvo sausio

⁶⁷ E. A n n u s, Die im Baltikum bis 1710 erschienenen Zeitungen, *Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia: Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*, 11, 1993, S. 423; Б. И. Е с и н, *История русской журналистики (1702–1917)*, Москва, 2000, с. 9.

⁶⁸ I. P e t r a u s k i e n ė, Periodikos pradžia Lietuvoje, *Knygotyra*, Vilnius, 1974, t. 4(11), p. 73–74.

pradžioje Varšuvos pijorų spaustuvėje pasirodęs savaitraštis „Nowiny Polskie“ su užsienio naujienas aprašančiu priedu „Relata Refero“. Metų pabaigoje jį pakeitė jėzuitų pradėtas leisti „Kurjer Polski“ su priedu „Uprzywilejowane Wiadomości z Cudzych Krajów“⁶⁹.

Nepaisant gausiai korespondentų ir redaktorių siunčiamų rankraštinių laikraščių, O. Radvilienė, M. K. Radvila ir jo brolis J. F. Radvila per įgaliotus asmenis parsisiųdavo ir spausdintų žinių. Neturime informacijos, ar tikrai jie buvo brangesni už rankraštinius, kaip tvirtina nenurodydami šaltinių kai kurie lenkų istorikai. Varšuvoje leidžiamas savaitraštis „Kurjer Polski“, kainavęs 4 raudonuosius auksinus kasmet, M. K. Radvilos dvare buvo prenumeruojamas nuo pat leidimo pradžios 1729 m.⁷⁰ Jį siųsdavo Varšuvos pašto viršininkas B. Kaliskis⁷¹, vėliau – jo įpėdinis J. Kahlenas⁷², pastarojo našlė A. Gibes⁷³. Pagal rankraštinių laikraščių lapuose atsispaudusius spausdintų laikraščių tekstų fragmentus galime teigti, kad buvo skaitomi ir kiti Varšuvos laikraščiai: „Uprzywilejowane wiadomosci z cudzych kraiow“, ėjęs 1730–1760 m. su pertraukomis, ir „Gazety polskie“ (1734 m. liepa – 1736 m. birželis)⁷⁴. Apie Torunėje ir Gdanske leistų laikraščių patekimą į Radvilų dvarus neturime duomenų. Žinoma tik tai, kad O. Radvilienė nemokėjo vokiškai⁷⁵, tad apsiribojo prancūziškais ir lenkiškais laikraščiais.

Geriausias būdas sužinoti užsienio naujienas buvo ten leistų laikraščių skaitymas. O jų pasirinkimas tikrai buvo didelis. Galima pradėti nuo Olandijos. Epizodiškai išlikusios prancūzų kalba leisto „Gazette d’Utrecht“ kopijos ir ištraukos, vertimai į lenkų kalbą, B. Kaliskio laišku O. Radvilieni patvirtina, jog 1723–1741 m. Radvilos skaitė šį laikraštį. Kurį laiką buvo prenumeruojami ir kiti, neįvardyti laikraščiai, kuriuos 1731 m. Olandijos cenzūra uždraudė spausdinti⁷⁶.

⁶⁹ J. S z c z e p a n i e c, Warunki prawno-wydawnicze rozwoju „Kuriera Polskiego“..., s. 17–20. Ten pat žr. plačiau apie šį laikraštį.

⁷⁰ M. Reškė M. K. Radvilai į Nesvyžių, Gardinas, 1729 m. spalio (?) 19, 23 d., AGAD, AR, f. 5, b. 13075–V, p. 76, 77: *gazetty drukowane po polski*. B. Kaliskis M. K. Radvilai, Varšuva, [s. a.] gruodžio 10 d., ten pat, b. 6287–I, p. 74–75. Nors laiške data neišliko, pagal kitus B. Kaliskio pasirašytus laiškus ir „Kurjer Polski“ leidimo pradžią galime manyti, kad jis buvo rašytas 1729–1734 m.; J. Kahleno M. K. Radvilai siųstų laikraščių sąrašas, Varšuva, 1744 m. gruodžio 22 d., ten pat, b. 6258–II, p. 91.

⁷¹ B. Kaliskis M. K. Radvilai, Varšuva, 1737 m. sausio 5 d., ten pat, b. 6287–I, p. 64–65: *w komunikacy publicznych y partykularnych drukowanych Gazet*.

⁷² J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1736 m. vasario 16 d., ten pat, b. 6258–I, p. 4–6.

⁷³ L. Kahlenovos M. K. Radvilai siųstų laikraščių sąrašas, 1753 m. kovo 17 d., ten pat, b. 6257, p. 17.

⁷⁴ Ten pat, f. 34, b. 485, p. 101; D. H o m b e k, *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliograficznej*, Kraków, 2001, s. 49–50.

⁷⁵ W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwiłłowa...*, s. 107. Tiesa, didikei galėjo būti verčiama iš vokiečių kalbos.

⁷⁶ AGAD, AR, f. 34, b. 862, 865, 891, 893, 898: *wyciągi z Nowin z Utrechtu; suplement do gazety z Utrechtu*; B. Kaliskis O. Radvilieni, Varšuva, 1731 m. sausio 18 d., ten pat, f. 5, b. 6288, p. 55.

G. Floercke O. Radvilieniui į Bialą siuntė tuo metu labai populiarių ir pripažintą ne tik Olandijoje, bet visoje Europoje laikraštį „Gazette d’Amsterdam“, spausdintą nuo XVII a. vidurio⁷⁷.

Neabejojama, jog Olandijoje nuo XVII a. vidurio ėjusį „Nouvelles extraordinaires de divers endroits“, populiariai vadintą „Gazette de Leyde“, M. K. Radvila reguliariai gaudavo 1737–1739⁷⁸, 1744, 1752 ir 1757 m.⁷⁹ Šis laikraštis jam metams kainavo 8–9 raudonuosius auksinus ir 11 2/3 timpų (arba 20 muštų talerių)⁸⁰. Palyginimui galime pasakyti, jog LDK 1733 m. jautis kainavo 30 auksinų, rugių statinė – 5, popieriaus rėza – 6 auksinus, Vilniuje leistos knygos – nuo keliolikos grašių iki kelių auksinų (priklausomai nuo popieriaus, įrišimo)⁸¹.

1740 m. J. Kahlenas nusiuntė savaitraštį iš Olandijos prancūzų kalba („A dytament francuski“), taip pat itališkus rankraštinius laikraščius, nurodė kainą – po 6 auksinus – ir klausė M. K. Radvilos, ar norys jį prenumeruoti⁸². Kituose laiškuose minimas ir ką tik Olandijoje išėjęs prancūziškas *additamencik*, kainavęs 4 raudonuosius auksinus per metus, ir vėl klausia, ar jį prenumeruoti⁸³. Koks tai buvo laikraštis ir ar prenumerata buvo tęsiama, šaltiniuose duomenų nėra.

Iš Lenkijos pašto sekretoriaus našlės Annos Ludowikos Kahlenowos sudarytos laikraščių sąskaitos sužinome, jog M. K. Radvila 1752 m. gavo 4 raudonuosius auksinus kainavusį „L’avocat“⁸⁴. Gali būti, kad jis buvo prenumeruojamas ir anksčiau, nes žinome laikraštį ėjusį ir 1745–1746 m.

⁷⁷ G. Floercke O. Radvilieniui, Biala, 1730 m. rugsėjo 16 d., ten pat, b. 3801–I, p. 144–146; J. S z c z e p a n i e c, Warunki prawno-wydawnicze rozwoju „Kuriera Polskiego“..., s. 17–18; G. F e y e l, La diffusion des gazettes etrangeres en France et la revolution postale des annees 1570, *Les gazettes europeenes de langue francaise (XVIIe–XVIIIe siecles). Table ronde internationale*, Saint-Etienne, 21–23 mai 1992, Textes reunis par Henri Duranton, Claude Labrosse et Pierre Rétat, Saint-Etienne 1992, p. 84, 86.

⁷⁸ AGAD, AR, f. 5, b. 6258–I, p. 10, 30, 48, 57.

⁷⁹ L. Kahlenova M. K. Radvilai, 1753 m. kovo 17 d., ten pat, f. 5, b. 6257, p. 17: „gazety leidenskie“. Kaulfusas M. K. Radvilai, Varšuva, 1757 m. birželio 17 d., ten pat, b. 6539, p. 16–17.

⁸⁰ J. Kahlenas M. K. Radvilai, Varšuva, 1744 m. gruodžio 22 d., ten pat, b. 6258–II, p. 91; J. Kahlenas M. K. Radvilai, Varšuva, 1737 m. rugpjūčio 3 d., spalio 17 d., ten pat, b. 6258–I, p. 10, 15–16.

⁸¹ I. P e t r a u s k i e n ė, Knygų plitimo keliai Lietuvoje XVI–XVIII a., *Kultūrų sankirtos (skiriama doc. dr. Ingės Lukšaitės 60-mečiui)*, Vilnius, 2000, p. 180–182.

⁸² J. Kahlenas M. K. Radvilai, Varšuva, 1740 m. balandžio 16 d., AGAD, AR, f. 5, b. 6258–I, p. 61.

⁸³ Galbūt tai „Supplement a la Gazette d’ Utrecht“; J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1741 m. rugpjūčio 26 d., ten pat, p. 94–95.

⁸⁴ *L’Avocat pour et contre ou reflexions, sur les affaires presentes de l’Europe. Pour servir de suite au Demosthene moderne*, Amsterdam; L. Kahlenova M. K. Radvilai, 1753 m. kovo 17 d., AGAD, AR, f. 5, b. 6257, p. 17; J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1746 m. gruodžio 24 d., ten pat, b. 6258–II, p. 142.

Nuo 1741 m. antrosios pusės buvo prenumeruojamas knygele vadintas mėnraštis „Mercure historique et Politique“, ejęs Hagoje, Olandijoje, ir kainavęs 5 raudonuosius auksinus per metus⁸⁵. Vėliau buvo gauti ir pirmojo pusmečio jau pasirodę „Mercure“ numeriai⁸⁶, o iš išlikusių laikraščių sąrašų tampa aišku, kad M. K. Radvila jį gavo 1744 ir 1752 m.⁸⁷

1744 m. Radvilos skaitė Olandijoje leistą ir 5 raudonuosius auksinus kainavusį „L'epilogueur“⁸⁸. 1745 m. rugpjūtį Olandijos cenzūrai uždraudus jį spausdinti⁸⁹, buvo užsakytas „Le Demosthene“⁹⁰.

Radvilų archyve išlikę keli neįvardyto 1724 m. Prancūzijoje leisto laikraščio nuorašai⁹¹. Galbūt tai „Gazette de France“, leistas Paryžiuje nuo 1631 m., arba „Mercure de France“, leistas nuo 1672 m.

„Breslauer Zeitung“ lankymosi Radvilų dvaruose 1724–1727 m. faktą paliudija išlikę kai kurie šio laikraščio nuorašai⁹², o viename laiške užsimenama apie jo siuntimą nuo 1743 m. kovo pabaigos⁹³. Buvo siunčiami ir prancūziški Vroclavo laikraščiai⁹⁴. Išliko dalis 1724–1726 m., kaip spėjame, „Hamburger Korrespondent“ išrašų⁹⁵.

⁸⁵ J. Kahlenas n. Radvilenei ir n. Radvilai. Varšuva, 1741 m. birželio 5, 29 d., rugpjūčio 26 d., ten pat, b. 6258–I, p. 86, 87, 94–95: *posylam xiqzeczke francuską ktora co miesiac wychodzi*, visas pavadinimas: „Mercure historique et politique: contenant l'état present de l'Europe, se qui se passé dans toutes les cours, l'interet des princes, leurs briques et generalement tout ce qu'il y a de curieux pour le mois de...: Le tout accompagne de reflexions politiques sur chaque etat“.

⁸⁶ J. Kahlenas n. Radvilai. Varšuva, 1741 m. liepos 20 d., rugpjūčio 15 d., AGAD, AR, f. 5, b. 6258–I, p. 89, 97–98.

⁸⁷ J. Kahleno M. K. Radvilai siųstų laikraščių sąrašas. Varšuva, 1744 m. gruodžio 22 d., ten pat, b. 6258–II, p. 91; „Merkuryusz historyczny“, L. Kahlenova M. K. Radvilai, 1753 m. kovo 17 d., ten pat, b. 6257, p. 17.

⁸⁸ 1744 m. gruodžio 22 d. J. Kahleno M. K. Radvilai siųstų laikraščių sąrašas, ten pat, b. 6258–II, p. 91.

⁸⁹ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1745 m. rugpjūčio 20 d., ten pat, p. 100–101. Greičiausiai tai: *Le magasin des evenements de tous genres, passez, presens et futures ou L'epilogueur politique, gallant et critique*, t. 1–12, Amsterdam: Jacob Rijckhoff le Fils, 1741 m. vasario 6 d. – 1745 m. Nuo 1742 m. žurnalas ėjo pavadinimu „L'epilogueur politique, gallant et critique“.

⁹⁰ *Le Demosthene moderne ou reflexions sur les affaires presentes de l'Europe*, Utrecht: Lobedanius, 1745–1746; J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1745 m. lapkričio 4 d., AGAD, AR, f. 5, b. 6258–II, p. 106–107.

⁹¹ „Wyciagi z Nowin z Paryza“, ten pat, f. 34, b. 864, 866.

⁹² „Extract derer Breslauer Zeitungen“, „Wyciagi z Nowin z Wroclawia“, „Wyciagi z Nowin gazety Wroclawskiej“, ten pat, b. 867, 871, 883, 877, 890.

⁹³ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1743 m. vasario 16 d., ten pat, f. 5, b. 6258–II, p. 2–3.

⁹⁴ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1740 m. sausio 23 d., gegužės 28 d., ten pat, b. 6258–I, p. 58–59, 64; „Gazetty francuskie Wroclawskie“, J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1743 m. vasario 16 d., ten pat, b. 6258–II, p. 2–3.

⁹⁵ „Wyciagi z gazet z Hamburga“, „Wyciagi z Nowin z Hamburga“, ten pat, f. 34, b. 868, 874, 881.

Išlikusios 1724–1725 m. ištraukos iš „Neue Leipziger Zeitung von Gelehrten Sachen“ (laikraštis spausdintas 1715–1784 m.)⁹⁶ patvirtina šio leidinio skaitymo faktą. Duomenis papildo ir korespondencija: 1736 m. vasarį J. Kahlenas rašė, kad Radvilų dvarui užsakė šį laikraštį ir M. K. Radvilai reguliariai siuntė 1737–1739 m.⁹⁷ 1740 m. per A. Cichockį siūsti vokiški Leipcigo laikraščiai greičiausiai buvo irgi tas pats „Neue Leipziger Zeitung von gelehrten Sachen“⁹⁸. Iš siųstų laikraščių sąrašo aiškėja, kad M. K. Radvila 1744 m. gavo Leipcigo lotyniškų laikraščius (už 4 raudonusius auksinus ir 4 talerius)⁹⁹. 1752 m. sąskaitoje užfiksuota, kad didysis etmonas tais metais gavo neįvardytus spausdintus Leipcigo laikraščius¹⁰⁰ – tai arba minėtasis „Neue Zeitungen von gelehrten Sachen“, arba „Leipziger Zeitungen“, nuo 1732 m. leistas M. G. Weydemanno¹⁰¹, arba nenustatytas lotyniškas laikraštis.

B. Kaliskis 1727 m. O. Radvilieniui prenumeravo prancūziškus laikraščius su priedu (*z Supplementem*) per savo korespondentą Leipcige (galbūt pirkė iš M. G. Weydemanno)¹⁰². 1736 m. Varšuvos karališkojo pašto viršininkas J. Kalenas reguliariai siuntė neįvardytus prancūziškus laikraščius ir laikraštį „Lardon“ su priedu „Supplement“¹⁰³.

O. Radvilienė nuo trečiojo dešimtmečio pradžios buvo sudariusi ilgametį kontraktą su Varšuvos pašto sekretoriumi B. Kaliskiu dėl prancūziškų, Amsterdamo, Leideno, Prūsijos, Saksonijos, Vroclavo, Berlyno ir Lenkijos laikraščių siuntimo bei korespondencijos persiuntimo. Darbas buvo apmokamas 100 muštų talerių per metus. Už gausius laikraščius ir sąskaitos buvo didokos, pvz., 1728 m. 636 auksinai, o 1731 m. – už Londono, Amsterdamo, Utrechto, Berlyno ir Vroclavo laikraščius – 800 auksinų¹⁰⁴.

⁹⁶ „Wyciągi z gazet z Lipska“, „Wyciągi z Nowin z Lipska“, ten pat, b. 869, 878; J. L a n k a u, *Prasa staropolska...*, s. 26.

⁹⁷ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1736 m. vasario 16 d., *AGAD*, AR f. 5, b. 6258–I, p. 4–6, 10, 30, 48, 57.

⁹⁸ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1740 m. gegužės 7 d., ten pat, p. 62–63.

⁹⁹ J. Kahlenas M. K. Radvilai, Varšuva, 1744 m. gruodžio 22 d., ten pat, b. 6258–II, p. 91.

¹⁰⁰ L. Kalenova M. K. Radvilai, 1753 m. kovo 17 d., ten pat, b. 6257, p. 17: „Lipskie Gazety“.

¹⁰¹ I. I m a ņ s k a, *Warszawski epizod...*, s. 109.

¹⁰² B. Kaliskis O. Radvilieniui, Varšuva, 1727 m. balandžio 10 d., gegužės 31 d., *AGAD*, AR, f. 5, b. 6289, p. 6–9.

¹⁰³ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1736 m. vasario 16 d., ten pat, b. 6258–I, p. 3–4.

¹⁰⁴ W. K a r k u c i ņ s k a, *Anna z Sanguszków Radziwillowa...*, s. 106; 1726 m. birželio 20 d. laiške B. Kaliskis pats prabilo, jog jau beveik penki metai tarnauja didikei siųsdamas į Bialą prancūziškus ir vokiškus spausdintus laikraščius, pridėdamas lenkiškas naujienas (rankraštinės, nes spausdinto laikraščio dar nėra). Laikraščius siuntė iki 1732 m., o gal dar ilgiau. B. Kaliskis O. Radvilieniui, Varšuva, 1726 m. birželio 20 d., *AGAD*, AR, f. 5, b. 6289, p. 12–13; B. Kaliskis O. Radvilieniui, Varšuva, 1729 m. kovo 14 d., ten pat, b. 6288, p. 30.

Prancūzišką „Le Magazin“ J. Kahlenas siuntė nuo 1741 m. rudens¹⁰⁵.

Kitų Radvilų archyvo užsienio laikraščių išrašų identifikacija labai kebli¹⁰⁶.

Remiantis laiškais pavyko nustatyti, jog prenumerata rūpinosi ir spausdintus laikraščius iš užsienio Radviloms siuntė J. Malherbė¹⁰⁷, B. Kaliskis, J. Mogilnickis¹⁰⁸, W. Włoszkiewiczius, Krystyna Włoszkiewiczowa¹⁰⁹, Kaulfusas¹¹⁰, J. Kahlenas¹¹¹, J. Roykiewiczius¹¹².

Minėjome kai kurių laikraščių kainas. Tačiau dažniausiai laiškuose ir sąskaitose galima rasti tik bendrąją sumą už visus siųstus laikraščius: pvz., 1749 m. J. Kahleno siųsti prancūziški, lotyniški ir lenkiški laikraščiai M. K. Radvilai kainavo 26 raudonuosius auksinus¹¹³. 1742 m. per Lenkijos metrikantą A. Cichockį gauti – taip pat 26 raudonuosius auksinus ir 8, 2/3 tympų¹¹⁴. 1748–1749 m. J. F. Radvila už prancūziškus laikraščius iš Leideno, Amsterdamo ir Utrechto, vokiškus iš Vroclavo ir Berlyno, spausdintus ir rankraštinius lenkiškus kasmet įsiskolindavo po 44 su puse raudonųjų auksinų¹¹⁵.

¹⁰⁵ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1741 m. rugsėjo 29 d., spalio 14 d., ten pat, b. 6258–I, p. 99–100, 101. Greičiausiai tai 1741–1745 m. Amsterdamo leistas „Le magazin des evenements de tous genres, passez, presens et futures ou L’epilogueur politique, gallant et critique“. Nuo 1742 m. žurnalas ėjo pavadinimu „L’epilogueur politique, gallant et critique“.

¹⁰⁶ Tai 1724–1727 m. vokiečių kalba rašyti „Wyciągi z gazet niemieckich“, „Wyciągi z Nowin niemieckich“, ten pat, f. 34, b. 870, 876, 882, 889; 1741–1742 m. „Wyciągi z gazet niemieckich“, rašyti prancūzų kalba, ten pat, b. 892, 894; 1725 m. prancūzų kalba „Wyciągi z gazet holenderskich“, b. 875; 1726–1727 m. „Wyciągi z Nowin francuskich“, ten pat, b. 879, 884, 885, 886, 887, 888; 1725 m. vokiečių kalba „Nowiny“, ten pat, b. 872.

¹⁰⁷ 1721–1725 m. J. Malherbė per W. Włoszkiewiczų siuntė O. Radvilieni neįvardytus užsienio laikraščius. W. Włoszkiewiczius O. Radvilieni, Varšuva, 1721 m. rugsėjo 19 d., 1722 m. balandžio 9 d., 1724 m. gegužės 4 d., 1725 m. kovo 17 d., ten pat, b. 17605–IV, p. 307, b. 17605–V, p. 71, b. 17605–VI, p. 170–171, 284.

¹⁰⁸ J. Mogilnickis O. Radvilieni, Liabičas, 1728 m. gegužės 10 d., Varšuva, 1728 m. spalio 15 d., ten pat, b. 9886, p. 9, 25.

¹⁰⁹ W. Włoszkiewiczius K. S. Radvilai, Varšuva, 1711 m. rugpjūčio 13, 20, 27 d., ten pat, b. 17605–I, p. 87, 89, 94; 1721–1725 m. W. Włoszkiewiczius nuolat siuntė O. Radvilieni J. Malherbės užprenumeruotus laikraščius; W. Włoszkiewiczius O. Radvilieni, Varšuva, 1721 m. rugsėjo 19 d., 1724 m. gegužės 4 d., 1725 m. kovo 17 d., ten pat, b. 17605–IV, p. 307, b. 17605–VI, p. 170–171, 284; 1725–1726 m. jis rūpinosi prancūziškų, olandiškų, Vroclavo laikraščių prenumerata O. Radvilieni per tarpininką Wolmarą; W. Włoszkiewiczius O. Radvilieni, 1725 m. kovo 17 d., gruodžio 27 d., 1726 m. gegužės 3 d., ten pat, b. 17605–VI, p. 284, 329, 364 etc. Po jo mirties kurį laiką užsienio ir Varšuvos laikraščius siuntė K. Włoszkiewiczowa; K. Włoszkiewiczowa O. Radvilieni, Varšuva, 1726 m. birželio 20 d., ten pat, b. 17606, p. 3, 7.

¹¹⁰ Kaulfusas M. K. Radvilai, Varšuva, 1758 m. sausio 9 d., ten pat, b. 6539, p. 36.

¹¹¹ Siunčiami „Scienda łacinskie“ ir neįvardyti vokiški laikraščiai. J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1740 m. gegužės 7 d., ten pat, b. 6258–I, p. 62–63.

¹¹² J. Roykiewiczius n. Radvilai, Varšuva, 1726 m. rugpjūčio 23 d., ten pat, b. 13199–II, p. 6.

¹¹³ J. Kahlenas M. K. Radvilai, Varšuva, 1749 m. balandžio 26 d., ten pat, b. 6258–III, p. 10–11.

¹¹⁴ J. Kahlenas n. Radvilai, Varšuva, 1743 m. vasario 16 d., ten pat, b. 6258–II, p. 1.

¹¹⁵ J. Kahlenas J. F. Radvilai, Varšuva, 1749 m. gruodžio 31 d., ten pat, b. 6258–III, p. 21.

Remdamiesi surinkta medžiaga galime drąsiai teigti, kad XVIII a. pirmojoje pusėje tiek rankraštiniis, tiek spausdintas laikraštis buvo nuolatinis svečias Radvilų dvaruose. Didikai prenumeravo visoje Europoje populiarius, rimtus ir teikusius patikimą informaciją užsienio laikraščius daugiausia iš to meto periodinės spaudos leidybos lyderiais buvusių įvairių Olandijos miestų: „Gazette d’Amsterdam“, „Gazette d’Utrecht“, „Gazette de Leyde“, „Mercure historique et Politique“. Taip pat mėgtas Saksonijoje leistas „Neue Leipziger Zeitung von Gelehrten Sachen“. Nuolat buvo skaitomi Varšuvoje spausdinti „Kurjer Polski“, „Uprzywileiowane wiadomości z cudzych kraiow“, „Gazety polskie“.

Plačią spausdintų naujienų kilmės geografiją liudija ir rankraštiniai laikraščiai. Jų redaktoriai dažniausiai buvo turintys gerus ryšius su savo kolegomis užsienyje ir šalyje žmonės iš pašto tarnybos (W. Włoszkiewiczius, J. Rubinkowskis, M. Reškė, J. Kahlenas, B. Kaliskis) arba valstybės administracinio aparato pareigūnai (A. Cichockis). Dažnai tie patys asmenys užsiėmė ir spausdintų, ir rankraštinių laikraščių siuntimu. Rankraštinių laikraščių pavadinimai dažniausiai buvo vietovardinės kilmės, išskyrus „Particularia cudzoziemskie“, „Gazetty cudzoziemskie“ ir dar kelis smulkesnius laikraščius. Laikraštukai dažnai buvo visai be pavadinimų.

Kalbiniu požiūriu tarp spausdintų ir rankraštinių laikraščių galime pastebėti lenkų, prancūzų ir vokiečių kalbų vyravimą. Tačiau tarp rankraštinių laikraščių pasitaikydavo ir italų kalba, ko spausdintuose laikraščiuose neteko sutikti.

THE NEWSPAPER ON THE RADVILA FAMILY ESTATE IN THE FIRST HALF OF THE EIGHTEENTH CENTURY

Summary

RITA URBAITYTĖ

One of the preconditions for the modernisation of the region that gradually began in the Grand Duchy of Lithuania in the 1720s – 1730s was the spread of information and news in the society. But an interest in various regional and contemporary world events and a demand for news did not appear suddenly and newspapers did not spread immediately. We initially recorded the reading of newspapers on the estates of the high nobles. It is possible to call the first half of the eighteenth century the first stage in the spread of the mass media, when reception of its Western model is seen almost exclusively in the milieu of the elite and mass readership was still only beginning to form.

Manuscript newspapers, articles for them, and newsheets were created and circulated in the common communications space of the Commonwealth of the Two Nations from Gdansk and Toruń

to Krakow, from Poznań to L'viv, Hrodna, and Vilnius. However their nature, quantity, and prevalence in the Grand Duchy of Lithuania have so far not been completely investigated. It is not known which printed foreign newspapers were brought here and which were read.

This article identifies and briefly presents the manuscripts and printed newspapers read in the first half of the eighteenth century on the estates of Ona Sanguškaitė–Radvilienė (1676–1746), the widow of a vice-chancellor of the Grand Duchy of Lithuania, and two of her sons, GDL Grand Hetman, Vilnius Voivode, and Vilnius and Trakai Castellan Mykolas Kazimieras 'Žuvelė' ['Little Fish'] (1702–1762) and Royal Deputy Cupbearer and Grand Standard Bearer Jeronimas Florijonas (1715–1760). The research broadly used so far unknown manuscript newspapers sent to the Radvila family as well as correspondence and editors' letters to these high nobles that are all preserved in the Central Archives of Historical Records in Warsaw (*Archiwum Główne Akt Dawnych*).

We presented in greater detail the differences between a newspaper and a newsheet and listed the problems we encountered. We managed to establish the people who edited and sent the news to the Radvila family. Every week they regularly sent mostly Polish and French but also German, Italian, and Latin manuscript newspapers and small newsheets: various small episodic news letters, accounts, reports from military campaigns, and excerpts from letters or printed newspapers. We described the arrangement of the news in the newspapers, presented the most solid manuscript newspaper 'Particularia cudzoziemskie', and determined which series of newspapers was the biggest. Foreign printed newspapers that contained reliable information and that were popular throughout Europe, serious, mostly from the leading contemporary periodic press publishing houses located in various Dutch cities: 'Gazette d'Amsterdam', 'Gazette d'Utrecht', 'Gazette de Leyde', and 'Mercure historique et Politique' were also read on the estates of these high nobles. They also liked the 'Neue Leipziger Zeitung von Gelehrten Sachen', which was published in Saxony. They regularly read the 'Kurjer Polski', 'Uprzywilejowane wiadomości z cudzych krajów', and 'Gazety polskie', which were printed in Warsaw.

Gauta 2005 m. balandžio mėn.

Rita Urbaitytė (g. 1979 m.). Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantė (nuo 2002 m.). Tyrimų sritys: informacijos sklaida LDK XVIII a. pirmojoje pusėje, XVI–XVIII a. Kauno miesto istorija, knygotyra.

Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra, Donelaičio g. 52, Kaunas, LT-44244.

El. paštas: r.urbaityte@hmf.vdu.lt